

Thorwaldsen domborművéből kilépett teljesebb. Kis fej a szűk vállak közt, magas homlok, csupa-csontarc, kemény borotva-éles száj, szürő szürke szemek párja a szemöldök bozontos íve alatt. Valami élesség az egész figurában. Azt mondják eszményien szép ifju volt, ma is érdekes aggastyán. A tunya, lompos, pocakos, ázsiai alakok közt, kik politikai, tudományos és művészi életünkben szerepelnek, Beöthy valósággal vigasztaló kivétel, — szikár és friss, eleven ideglény, európaián ápolt uri jelenség.

Ha szól, nem is vélnéd, hogy e kis alakból, keskeny mellkasból ily szent szárnyalással csapdos ki a szép magyar beszéd. Szeretem, ahogy a szóznak megadja módját, szinte orchestralis utóhanggal kísérve, ajka közt el-elhangzó minden egyes szótagot. Mély hangját lelkes benső tüzzel fűti alá a remegő pathosz. Született előadó, a tanszék sarmörje, ki az ifju urak, hölgyek szívébe úgy van hatva beoltani szeretetét a szépnek, mint talán senki más kortársai közül e hazában.

Ma lett hetven éves. A kornak, a talentumnak, a tudásnak s ő jaja a mélységes apai gyászának négyes vértetével védetten áll előttünk. S ezért nem kritikával, hanem tanítványi hálás méltánnyal közeledünk feléje s igyekszünk e magyar gondolatnak szentelt lelkes pálya eredményéről néhány sorban összefoglaló képet adni.

Kazinczy Ferenc avval kezdte, hogy a maga kortársainak törekvéseiért küzdött. A jövőért, mint tévesen mondani szokás — mert

kinek mi köze a jövőhöz? — tényleg azonban a jelenért, önmagáért s barátaiért, akiket a haza legkülönbjeinek érzett és tudott. Ezt tette Toldy Ferenc is, kiről az a közhit, hogy csupán a magyar mult tudós összefoglalója, tényleg azonban lelkes reformer volt, ki minden egyes új *Aurora* füzetért szembeszállt a maradi magyarral. S mint minden igaz, jó tanítvánnyal, bizony megtörtént Toldyval, hogy az ő igazsága kedvéért, az új nemzedéknek új eszmékért hevülő termékeny hagyományelvetésével, még az öreg mester, még Kazinczy ellen is kénytelen volt fordulni. Más kor, a nagy kor virrad fel s ime megjelenik Vörösmarty, Petőfi, Arany igazának harcok kiküzdője, néhai jó mesterünk, Gyulai Pál, ha tudományban nem is eléggé fölkészülten s ha eszmékben eléggé árván is, de annál üdőbb formának átlátszó világosságában, annál sistergőbb vitatkozó hévvel. S ahogy Kazinczy a régiek ellen, ahogy Toldy Kazinczy ellen, úgy fordul most Kisfaludy és Vörösmarty epocháinál megakadt Toldy ellen, az ujnak, a legújabbnak és legjobbknak nevében Gyulai Pál.

Szerencsés elméletirók mind, kiknek elméletét eleven szemlélet sugallta. Boldog kritikuskok, kik a nagy művészetet, nem a mától különszakadt elvont bálványkép imádták, hanem látták, ahogy beleolvad a kis magyar máznak minden órájába. Tudták az író életének sok nyomorát és tudták, hogy micsoda titokzatos kapcsolatok futnak ebből a silány muló életből a nagyszerű, el nem muló műbe. Nekik a könyv, a vers, a színmű a kort magyarázta, az utcát, a jelen emberét s minden vágyait és szükségletét. A multba úgy nyultak bele, hogy ennek a jelennek keresték igazolását.

Ez a hev es ez a megértés bizonyára nem hiányzott a fiatal Beöthyben sem. De ő a szerencsétlen korban született. Ő nem járt Kármánnal Beleznay grófné szalonjába, mint Kazinczy, — nem lelkesülhetett ifju Vörösmarty, mint Toldy, — nem a Pilvax-iffjak hangja visszhangját fogta fel, mint Gyulai Pál, — ő a *Kávéforrás* epigon nemzedékének tagja volt. Köztük arról volt szó, hogy ne Szigligetit játsszák a Nemzeti Színházban, hanem Rákosit, Bartókot, Csikyt s a csillagó csillamu Dóczyt. Volt aki köztük, tehetetlen felfuvalkodásban Arany elé dobta a keztyűt, anélkül, hogy Arany formáitól s műfaji törekvéseinek egynemely korlátoltságaitól szabadulni tudott volna. Beöthy ez ifjak közt regényt írt, kis eposzt, főleg azonban kritikát, mert tehetségére erre felé hívta. De gyorsan belátta — s ez mellette szól — hogy olyan jelentél, melyért küzdeni nem érdemes.

Tehát a multba fordult. Megírta tudós munkában a régi magyar széppróza történetét, melynek szempontjai sokszor nem a mieink, melynek moralizáló és szónokias írójellemezési módja tőlünk fölöttébb idegen, mégis a legjobb, amit e nemben kaptunk. Hiányt pótló, nélkülözhetetlen, maig is egyetlen.

Azután hozzálátott, hogy Toldy rendszerében összefoglalja még egyszer, de Toldynál modernebb, jobb nyelven írja meg a magyar irodalomtörténetet. Amit e nemben írt, mind tanulságos, mind élvezetes, mind lendületes. Csak azért mindinkább érezhetővé válik, hogy Beöthy állandóan légüres, mondjuk így: művészet-üres magyar térben dolgozik. Nincs hova, nincs merre, nincs miért. Írói arképei nagyszerűen megoldott sematikus iskolai, azaz hogy iskolás feladatok, melyekből épp csak a jellegzetes szó, az életnek élcsztője

hiányzik. Ez az irodalomtörténet a profiltalan fejek tűnepélyesen merev galériája.

Végül maga Beöthy is érezhetett ilyet. A jelennel való érintkezést, mely a halottakat életbe galvanizálja s az ilyen összefoglaló tudományos munkáknak egyetlen gondolatcentrumból kisugárzó erőt ad, nem lehet pótolni s pláne akkor nem, ha ez a hiány nem is a kritikus hibája, hanem a meddő koré. Tehát Beöthy számára nem maradt más hátra, mint mesterségesen valami eszmét hevíteni magának, melylyel műve széthulló részeit összeforrassa.

És megtalálta — ő miért is kellett megtalálnia? — a Volga mentén azt a hirhedt lovas-embert, ki nyugodtan áll és figyel, kit csak az érdekel, amit lát s kinek a pusztai erős világitásban edzett szeme mindent oly élesen lát meg. Ez a nyugalmas alak, izmos derékkel, mintha oda volna növe lovához, vonul végig Beöthy magyar művész-történetén, mint Adám különböző alakokban az *Ember tragédiájá*-ban. Ezt az ismeretlen ősmagyart, mondvasínált, lelki-esteti tulajdonságaival ismeri föl mindvégig, egész magyar művészetünkben, melynek pedig különös szerencséje, hogy hazánkban élő minden nemzetiségiek tagjai lerótták neki kötelees adójukat. Még csak hagyján, mikor a horvát Zrinyi Miklósnak, a költőnek, rajtaütő hadi elméletét fejtegetvén, így mond: „*A pusztákon fejlett magyar eszmény érvényesül nála az új idők viszonyához és hadi műveltségéhez alkalmazva*” — de vajjon mit szóljunk hozzá, midőn ezt a szerencsétlen Volga-menti őrszemet, a műveltségében némileg hozzánk hasonult, de vére szerint tiszta sváb Munkácsyban így mutatja be: „*Tisztán látó, a levegő távolán átható éles szemében mintha épp úgy fajunk egy ős tulajdonsága jelentkeznék, mint hangulataiban a magyar sziv borongó kedvé*”.

Nem kell hangsúlyoznunk ez erőszakos magyar Procrustes-ágy elmélet veszélyét Petőfivel és Madách-al szemben. De valószínű katasztrófává ott fajul el, midőn az esztetikai szempontot felborítja a nemzeti. Nézzünk egy modern példát. Aki Herczeg Ferencet méltán megbeesüli, bizonyára elmés emberszóló, jól-látó, könnyed bölcsességéért teszi ezt. Emellett meghatva és kalaplevévé nézzük becsületen küzdelmét valami másért, többért, nagyobb szabásúért. De történelmi machinait, melyeket színpadon mozgat és szorgalmas mügonddal készült őskori regényét, mégis csak e kiváló írói munkásság tiszteletreméltó mellékterményeinek kell tekintenünk. Beöthy persze nem látja a természetes, magától folyó, elmés, talentumos Herczeg Ferenc, s az erőszakos stílust nehezen megéltető, nagy lélekzetében el-elakadó Herczeg közti különbséget. Beöthynek csak az kell, hogy ez a jelenre született, nagy talentum a multba forduljon — s ime már minden tapsa az övé.

Ahogy Székely Bertalannak nem festőien jó képeit, hanem történelmi sujet-eket ábrázoló szomorú freskóit dicsérik meg. S ezt a Volga-menti esztetizálást még az sem aasztja meg, hogy azok a Tiszamenti piktorok Izsák és Szajnamenti mustrák után indulnak. Beöthyt úgy megrészegíti a magyar gallang, hogy nem látja meg tőle az idegen lényeket. Neki a jeles germán Schulek, valamint Ybl is magyar építészek, mert symbolikus magyar középületek építői, ellenben Lechner-ről megfélekedzik, — de a legrémesebb, mikor oly csökevény és oly kevéssé magyarizáló szobrászatot, mint aminő Izsák Miklóssé volt, néhány magyaros sujet-ért egyszerűen Petőfi mellé állítja. Itt már a magyarkodás a magyar génus ellen vét, — a sovín valószínű szentesgtörést követ el, midőn a legnagyobbat, ami e földön termett, néhány

magyar cifrától megtévesztve, így lealacsonyítja.

Igy pusztította ki ebből a művészi értelem oly dusan megáldott emberből, a célzat magyarkodás a kritikai, szóval a kvalitás iránt való tiszta érzékét. Ő a sujet rabja, a célzat tanulságé vagy az erkölcsi, hazafias motívum már t. i. a maga erkölcsé s a maga hazafiságé, melyet a háborus időszak nekibuzított jobbjai már minden oldalról kikezdtek. Szóval Beöthy kritikájától mérföldek választanak. S a magyar irodalom kis és nagy tükréit, melyben az egész mult jelenünk tört tükrén tükrözzék, sürgősen újra kell írni.

Néhány hét előtt Lévy József-ről írva nem hagyhattam megemlítés nélkül, hogy őreg ur, mint figyelt föl a legújabb irodalomról S ezt, azzal a helyzeti energiával magyarázta, melyet Lévy, még a kortársul megért arankorból hozott magával. Az artisticus érzék ugy kifejtett benne, oly rugalmasságot kapott, hogy kihatót ime hosszú élete végéig. De az őnkorszak-kornak kortársa, ki Beöthy, nem eszmélt föl arra az érdekes művészi életre, mely itt tíz év óta oly pazarul teremt. Csak a szerencsétlen hősré, Gyóni Gézára esik név nélkül a célzás a *Magyar irodalom kis tükre* leírásában. Gyóni Géza megérdemelne volna, hogy akár nevét is kiírják, mert szerencsétlen és mert hős volt s végül megnémi talentumhoz hasonló vérmes forogás lakozott benne. De vajjon miért hallgat azokról, kiknek neve minden ajkon, művészi minden kézben, hatása minden lélekben?

Mert ők későn jöttek s mert Beöthy korán jött. És csak ebben rejlik, nem másban kiváló tehetségnek, nagy tudásnak és bámulatos hevületű munkásságnak, szinte tragikusan sorsszerű terméketlensége.

Hatvany Lajos